

Оскарження рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування: питання удосконалення

О. О. Гриньків, ад'юнкт кафедри кримінального процесу Київського національного університету внутрішніх справ

Основний Закон України закріплює та гарантує дотримання прав, свобод людини і громадянина. Відповідно держава надає людині права, гарантує їх дотримання і захищає від протиправних посягань на них. У ст. 17 Конституції України зазначено, що «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом»¹. Звідси випливає одне із основних завдань міліції як правоохоронного органу – забезпечення особистої безпеки громадян, яке закріплене у ст. 2 Закону України «Про міліцію»². Необхідність забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, була зумовлена реаліями життя. У 1994 р. набрав чинності Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон)³, який задекларував право особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, на забезпечення безпеки; визначив приводи і підстави для застосування заходів безпеки; коло осіб, які мають на це право; перелік заходів безпеки, процесуальний порядок їх застосування і скасування та інші положення. На підставі цього Закону в 2000 р. Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК) було доповнено статтями 52-1, 52-2, 52-3, 52-4, 52-5, які врегулювали процесуальний порядок застосування і скасування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

У сучасних умовах заслуговують на увагу питання, що виникають у разі відмови в застосуванні або безпідставному скасуванні заходів безпеки. Адже безпідставне або передчасне рішення може зашкодити життю, здоров'ю чи іншим інтересам особи, яка підлягає охороні чи яку охороняють від протиправних посягань згідно з чинними законами України.

За наявності відповідних приводів і підстав обрані раніше заходи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, можуть бути скасовані у порядку, передбаченому ст. 52-4 КПК⁴, статтею 22 Закону⁵ і стат-

¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами станом на 13.10.2005 р.).

² Закон України «Про міліцію» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20 (зі змінами та доповненнями станом на 18.09.2008 р.).

³ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 51 (зі змінами станом на 20.01.2005 р.).

⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15 (зі змінами та доповненнями станом на 14.12.2006 р.).

⁵ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 51 (зі змінами станом на 20.01.2005 р.).

Кримінальне право та кримінальний процес

тею 20 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»⁶.

Чинний Закон (частина 2 ст. 21) дає вичерпний перелік приводів і підстав для скасування заходів безпеки. Такими приводами є:

- заява особи, взятої під захист;
- отримання достовірної інформації про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну особи, взятої під захист⁷.

При цьому заява про відмову особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, від застосування відповідних заходів безпеки має бути зроблена у письмовій формі й тільки добровільно.

Інформація про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу чи майну зазначених осіб, членів їхніх сімей та близьких родичів має бути достовірною. Вона, як зазначають В. І. Бояров, Л. Б. Ільковець, Т. І. Грузінова та ін., може бути отримана органом дізнання в результаті проведення оперативно-розшукових заходів; органом, на який покладено здійснення заходів безпеки, – у результаті діяльності щодо виконання зазначених заходів; дізнавачем, слідчим, прокурором, судом і суддею – в результаті розслідування та судового розгляду кримінальної справи⁸.

Підставами скасування заходів забезпечення безпеки згідно з частиною першою ст. 21 Закону є:

- закінчення строку конкретного заходу безпеки;
- усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист;
- систематичне невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування⁹.

Водночас у ст. 20 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» заява особи, щодо якої застосовано заходи забезпечення безпеки, названа серед підстав скасування спеціальних заходів забезпечення безпеки¹⁰. Таким чином, у двох законах, які ми розглядаємо, відсутній єдиний підхід до формулювання приводів і підстав прийняття певного процесуального рішення.

На нашу думку, віднесення заяви одночасно до приводів і підстав прийняття рішення є не зовсім правильним, оскільки заява – це процесуальна форма звернення до уповноваженого законом органу чи посадової особи, а підстави – це певні достовірні відомості (інформація), які використовує посадова особа, під час обґрунтування прийнятого процесуального рішення.

⁶ Бояров В. І., Ільковець Л. Б., Грузінова Т. І. та ін. Коментар до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2002. – № 1. – С. 76–129.

⁷ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 51 (зі змінами станом на 20.01.2005 р.).

⁸ Бояров В. І., Ільковець Л. Б., Грузінова Т. І. та ін. Цит праця. – С. 111.

⁹ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 51 (зі змінами станом на 20.01.2005 р.).

¹⁰ Там само.

Розглянемо підстави скасування заходів безпеки детальніше.

Закінчення строку конкретного заходу безпеки може мати місце у випадках, коли вони прямо передбачені відповідним процесуальним рішенням (наприклад, використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів) або відповідною угодою (наприклад, особиста охорона, охорона житла і майна, надання спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку тощо)¹¹.

Усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, узятих під захист, може мати місце у випадках викриття осіб, від яких надходять погрози, та нейтралізації їхніх протиправних дій або засудження цих осіб, якщо характер їхніх погроз чи протиправних дій був спрямований на перешкодження встановленню істини у справі (шляхом схилення осіб, узятих під захист, до відмови від давання показань або давання завідомо неправдивих показань, завідомо неправдивого висновку експерта чи завідомо неправильного перекладу – ст. 384 КК України). Але в цьому випадку скасування заходів безпеки, як зазначають В. І. Бояров, Л. Б. Ільковець, Т. І. Грузінова та ін., не можливе за наявності фактичних даних, які вказують на мотив помсти з боку зацікавлених у справі осіб¹².

На нашу думку, застосування зазначеними науковцями терміна «не можливе» у цій ситуації є не зовсім точним, і тому його слід замінити на «не доцільне», адже помста може бути реалізована зацікавленими у справі особами в будь-який час.

Ми вважаємо, що в окремих випадках необхідність продовження строку застосування деяких заходів безпеки зберігається навіть після постановлення і проголошення обвинувального вироку в кримінальній справі, що передбачає позбавлення волі на певний строк, набрання ним чинності і навіть після відбування покарання. Це пов'язано з тим, що члени організованих злочинних угруповань, співучасники злочину, які уникли кримінального покарання, а також рідні та близькі осіб, які понесли покарання, з метою помсти можуть і надалі чинити протиправний вплив на осіб, які перебували під захистом.

Систематичне невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки, є підставою для скасування таких заходів лише тоді, коли ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування.

Одиничний факт невиконання законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки, як правильно зазначають В. Т. Маляренко та В. Г. Гончаренко, не є підставою для скасування заходів безпеки. Для прийняття процесуального рішення про скасування заходів безпеки на такій підставі достатнім може бути єдине письмове попередження особи, взятої під захист, про можливі наслідки невиконання нею обов'язків, передбачених статтею 52-2 КПК¹³.

Крім того, ми пропонуємо передбачити в законі таку підставу скасування заходів забезпечення безпеки, як «умисне розголошення особою, взятою під охо-

¹¹ Бояров В. І., Ільковець Л. Б., Грузінова Т. І. та ін. Цит праця. – С. 110; Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практ. коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К., 2003. – С. 162–163.

¹² Бояров В. І., Ільковець Л. Б., Грузінова Т. І. та ін. Цит праця. – С. 110.

¹³ Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практ. коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – С. 162.

Кримінальне право та кримінальний процес

рону від протиправних посягань, відомостей про види, способи, засоби (науково-технічні, криміналістичні, оперативно-технічні), методи і тактичні прийоми реалізації цих заходів».

Таке розголошення, на нашу думку, є грубим порушенням особою, яку охороняють від протиправного посягання, шкодить ефективному застосуванню передбачених законом заходів безпеки і досягненню мети – реально забезпечити безпеку особі, її життю, здоров'ю, житлу та іншому майну, а також може поставити під загрозу життя працівників, які здійснюють такі заходи.

Враховуючи викладене, вважаємо доцільним доповнити ст. 21 Закону п. 4, де і передбачити таку підставу.

Згідно з частиною третьою ст. 52-4 КПК за наявності підстав для скасування заходів забезпечення безпеки орган дізнання, слідчий, прокурор, суд (суддя) виносять мотивовану постанову чи ухвалу про їх скасування. Постанова має відповідати вимогам ст. 130 КПК.

Рішення про скасування заходів безпеки письмово протягом доби доводять до відома особи, щодо якої були застосовані ці заходи (частина четверта ст. 52-4 КПК). Слід зазначити, що в законі не передбачена процесуальна форма такого повідомлення. Окремі автори у зв'язку з цим зазначають, що під час оголошення постанови про скасування заходів безпеки з роз'ясненням особі права на її оскарження прокуророві, робиться відповідна відмітка в постанові¹⁴.

Ми підтримуємо думку В. Т. Маляренка та В. Г. Гончаренка, які вважають за доцільне разом з повідомленням про скасування заходів безпеки, надсилати і копію постанови (ухвали) про це¹⁵, адже оскарженню підлягає саме постановою чи ухвалою.

Ми вважаємо, що у такому випадку доцільно застосувати правила аналогії. Зокрема, в Законі України «Про внесення зміни до Кримінально-процесуального кодексу України щодо вручення копії постанови про порушення кримінальної справи» передбачено обов'язок прокурора, слідчого, органу дізнання або судді негайно вручити копію відповідної постанови особі, щодо якої порушено справу, та потерпілому¹⁶.

З урахуванням викладеного пропонуємо доповнити частину четверту ст. 52-4 КПК реченням такого змісту: «До письмового повідомлення додають копію відповідної постанови чи ухвали». Водночас слід зауважити, що копія постанови чи ухвали може бути вручена зацікавленим особам під розписку посадовою особою, яка їх винесла, або місцевого суду.

Отримавши письмове повідомлення і копію постанови (ухвали) про відмову в застосуванні або скасуванні заходів безпеки особа, яка підлягає захисту від протиправного посягання, має право на оскарження таких рішень у порядку, передбаченому ст. 52-5 КПК та ст. 22 Закону. Так, відповідно до частини першої ст. 52-5 КПК постановою органу дізнання або слідчого про відмову в застосуванні

¹⁴ Бояров В. І., Льковець Л. Б., Грузінова Т. І. та ін. Цит праця. – С. 113.

¹⁵ Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практ. коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – С. 163.

¹⁶ Закон України «Про внесення зміни до Кримінально-процесуального кодексу України щодо вручення копії постанови про порушення кримінальної справи» // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 11. – Ст. 95.

заходів безпеки або про їхнє скасування може бути оскаржена до відповідного прокурора або місцевого суду за місцем розслідування справи¹⁷.

Вважаємо, що у цій нормі має бути вказано вичерпний перелік осіб, які мають право подати відповідну скаргу.

Якщо рішення про відмову або скасування заходів безпеки прийнято іншим органом, який має на це право, воно може бути оскаржено відповідно до вищого органу, який забезпечує безпеку.

У частині другій ст. 52-5 КПК зазначається порядок розгляду скарги. Так, суддя негайно розглядає скаргу і матеріали справи, які повинен витребувати від органу, постанова (ухвала) якого оскаржується. Матеріали мають складатися із заяви особи про забезпечення безпеки або про продовження щодо неї застосування таких заходів, із матеріалів перевірки приводів та підстав для застосування або для їхнього скасування, оригіналів прийнятих рішень, що оскаржуються до суду.

За необхідності суддя вислуховує особу, яка провадить дізнання, слідчого, думку прокурора, після чого залежно від підстав для прийняття рішення виносить постанову про застосування заходів безпеки, про їхнє скасування або про відмову в цьому.

Ми вважаємо, що особа, яка подала скаргу, також має право брати участь у її розгляді.

Слід звернути увагу, що автори науково-практичного коментаря кримінально-процесуального кодексу України зазначають, що давання пояснень особою, яка подала скаргу, не передбачається, тому суд не зобов'язаний сповіщати її про призначення скарги до розгляду¹⁸.

На нашу думку, оскільки правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності (ст. 16 КПК), змагальності і диспозитивності (ст. 16-1 КПК), то право брати участь у судовому засіданні як сторони мають і зацікавлені у цьому особи (насамперед особа, яка подала скаргу), користуючись рівними правами та свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом (частина п'ята ст. 16-1 КПК).

Так, здійснення принципу змагальності передбачає присутність сторін у суді. При цьому суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав (частина шоста ст. 16-1 КПК), тобто дотримуючись засади диспозитивності.

Ми вважаємо, що особи, які оскаржують рішення про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування, не можуть бути обмежені в правах. Тому вони мають право брати участь у судовому розгляді поданої скарги і їх необхідно повідомляти про місце, день і час судового засідання.

У разі перевірки скарги в судовому засіданні із заслуховуванням пояснень учасників процесу має вестися протокол відповідно до вимог ст. 87 КПК, про що необхідно зазначити в частині другій ст. 52-5 КПК. У цьому випадку винесену

¹⁷ Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15 (зі змінами та доповненнями станом на 14.12.2006 р.).

¹⁸ Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практ. коментар / За заг. ред. В.Т. Малайренка, В.Г. Гончаренка. – С. 164.

Кримінальне право та кримінальний процес

постанову суддя оголошує в судовому засіданні. Про прийняте за скаргою рішення суддя зобов'язаний негайно письмово повідомити особу, яка подала скаргу, і вручити копію постанови.

На постанову судді про відмову в задоволенні скарги згідно із законом протягом трьох діб з дня її винесення може бути подана апеляція до апеляційного суду (частина третя ст. 52-5 КПК). В.Т. Маляренко та В.Г. Гончаренко¹⁹ вважають, що цей строк має обчислюватися з моменту одержання особою, яка подала скаргу, письмового повідомлення про результати її розгляду суддею, а в разі присутності цієї особи в судовому засіданні – протягом трьох діб з дня винесення постанови.

З урахуванням викладеного пропонуємо внести відповідні зміни та доповнення до чинного законодавства, зокрема:

1) до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»:

– ст. 5 доповнити пунктом «д» такого змісту: «брати участь у судовому розгляді скарги на дії і рішення органу, який забезпечує безпеку, органу дізнання, слідчого, прокурора, суду про відмову в застосуванні заходів безпеки, про неналежну їх організацію і застосування, або про їх скасування»;

– в абзаці другому п. 5 ст. 22 слова «зацікавленою особою» замінити на «особами, зазначеними в пунктах а–є статті 2 цього Закону», а після слова «безпеку» додати «чи до суду»;

– ст. 21 доповнити п. 4 такого змісту: «розголошення особою, яка взята під охорону від протиправних посягань, відомостей про види, способи, засоби (науково-технічні, криміналістичні, оперативно-технічні), методи і тактичні прийоми реалізації цих заходів».

2) до Кримінально-процесуального кодексу України:

– частину першу ст. 52-4 КПК після слів «заходи безпеки» доповнити: «розголошення особою, яка взята під охорону від протиправних посягань, відомостей про види, способи, засоби (науково-технічні, криміналістичні, оперативно-технічні), методи і тактичні прийоми реалізації цих заходів»;

– частину першу ст. 52-5 після слова «оскаржена» доповнити: «особами, зазначеними в пунктах 1–7 частини другої ст. 52-1 КПК»;

– частину другу ст. 52-5 після слова «негайно» доповнити «не більше однієї доби після надходження скарги», після слова «справи» додати «з обов'язковою участю особи, яка подала скаргу», після слова «вислуховує» додати «особу, яка подала скаргу», а далі – за текстом;

– частину другу ст. 52-5 КПК доповнити реченням такого змісту: «Під час розгляду скарги ведуть протокол»;

– ст. 52-5 доповнити новою частиною другою такого змісту: «Про день і час розгляду скарги повідомляють прокурора, особу, яка подала скаргу, та інших зацікавлених осіб, однак їхня неявка, без поважних причин, не перешкоджає розгляду скарги».

У зв'язку з цим частини другу і третю вважати відповідно частинами третьою і четвертою.

¹⁹ Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практ. коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – С. 164.